

TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE KAHVEHANELERDEN KAYNAKLANAN SOSYAL SORUNLARA DAİR BAZI TESPİTLER

Uğur AKBULUT*

Öz

İstanbul'da ilk kahvehaneler Kanuni Sultan Süleyman devrinde açılmıştı. Kısa süre içerisinde halkın büyük ilgisini çeken bu mekânlara ilişkin pek çok olumlu veya olumsuz görüş beyan edilmiştir. Bununla birlikte devlet, zaman zaman tehdit olarak algıladığı kahvehanelere yönelik sert tedbirlere başvurmuştur. Bu anlamda Sultan IV. Murad devrinde olduğu gibi toptan kapatma yoluna dahi gidilmiştir. Yöneticileri endişeye sevk eden en önemli husus, kahvehane sohbetlerinde idareye yöneltilen eleştiriler ve bunun zaman içerisinde toplumsal bir kalkışmaya dönüşme ihtimalidir. Öte yandan devlet adamları, hem bir takım dinî hassasiyetler hem de idari sorumluluklar çerçevesinde kahvehanelere çeki düzen vermeye gayret etmişti. İdareyi ilgilendiren konuların yanında halkın da kendine göre sorun olarak gördüğü bazı hususlarda ilgili kurumlara dilekçeler vererek çözüm aradığı ve şikâyetçi olduğu görülmektedir. Tartışmanın tarafı olan kahvehaneciler de haksız gördükleri uygulamalar karşısında şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Tanzimat sonrası dönemde devlet, her ne kadar kahvehaneleri bütünüyle başıboş bırakmasa da bu mekânlara yönelik bakış açısını büyük oranda değiştirmiştir. Bu dönemde eskiden var olan tehdit algısı neredeyse bütünüyle ortadan kalktığı gibi bazen de kamuoyunun nabzını tutmak için buralardan istifade etme yoluna gidilmiştir. Ancak belli başlı kahvehanelere dair şikâyetleri ortadan kaldırmak için kanunlar çerçevesinde gerekli müeyyideler uygulanmıştır. İşte bu çalışma, devlet, ahali ve kahvehane işletmecileri için sorun teşkil eden kumar, fuhuş, alkol, esrar ve gürültü gibi konular bağlamında Tanzimat sonrası kahvehanelerini örnek olaylar kullanılarak ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kahve, kahvehane, sosyal sorun, sosyal mekân, kumar.

SOME EVALUATIONS CONCERNING SOCIAL PROBLEMS ARISING FROM COFFEEHOUSES IN TANZİMAT AND CONSTITUTIONAL MONARCHY PERIODS

Abstract

The very first coffeehouse opened in Istanbul during Suleiman the Magnificent era. These places received both positive and negative opinions which attracted public attention in a short time. However, the government seen the coffeehouses as a threat and sometimes took harsh measures against them. In this sense they were even shutdown as in the reign of Sultan Murad IV. The most important issue that caused concern among managers was the criticism of the administration in coffeehouse talks which in time would likely to become a social uprising. On the other hand, within religious sensitivities and administrative responsibility statesmen tried to tide up coffeehouses. In addition to the matters concerning the administration the public also seen them problematic in some respects made complaints to the responsible institutions. Coffeehouse owners, the other party of the debate, also voiced over their complaints. After the tanzimat era the state, did not left

* Yrd. Doç. Dr.; Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, uakbulut@erzurum.edu.tr.

them unattended entirely but changed its perspective greatly. During this period, pre-existing threat perception largely disappeared even sometimes state used them to take the pulse of the public. However, some sanctions were applied under the law against certain coffeehouses to answer public complaints. This study, tries to examine after tanzimat era coffeehouses as a case studies within the context of problematic areas such as gambling, prostitution, alcohol, marijuana and noise that cause problem for the state, public and coffeehouse owners.

Keywords: Coffee, coffeehouse, social problem, social place, gambling.

Giriş:

Kahvehaneler, toplum nezdinde çok saygın yerler değildir. Pek çok kimse için kahvehane denilince, işsiz güçsüz insanların yoğun sigara dumanı altında – kapalı alanlarda sigara içme yasağına rağmen günümüzde kahvehanelerin bir kısmında vaziyet aynen devam etmektedir – saatlerce oturup oyun oynadığı yerler akla gelir. Dolayısıyla pek çok kimse için kahvehaneye gitmeyen insanlar daha makbuldür. Bu nedenle, bir kimsenin huy ve davranışları övülürken, “kahve alışkanlığı yoktur” denilmesine sıklıkla şahit olunur. Öte yandan kahvehaneler, aynı zamanda uzun süredir görmediğimiz bir dostla buluşma ve eskiyi yâd etme; arkadaşlarla çay ve kahve eşliğinde sohbet etme mekânlarıdır. Bilhassa yakın çevreye dair haber alışverişinin yapıldığı merkezlerdir. Yani kahvehaneler hem güzele hem de çirkine kapılarını ardına kadar açabilmektedir.

Bu çalışma, kahvehanelerin şikâyet konusu olan çirkin yüzüne dair birtakım konuları ele almaktadır. Bu konular devlet, ahali ve kahvehane işletmecisi bağlamında tüm kesimlerin bakış açısıyla birbirinden ayrışabilmektedir. Devletin kahvehanelere dair tedbirler alırken iki hususu önemseddiği görülür. Birincisi, devletin varlığına tehdit oluşturabilecek oluşumlara fırsat vermemek, ikincisi de koruyup gözetmekle mükellef olduğu ahalinin zarar görmesine mani olmak. Devletin, kahvehaneleri belirli kurallar çerçevesine oturtmaya çalıştığı, bunun dışına çıkıldığında ise toplu veya bireysel tedbirlere başvurduğu; halkın da yeri geldikçe dilekçe vererek şikâyetlerini ilgili makamlara ilettiği görülmektedir. Öte yandan haksızlığa uğradığını düşünen kahvehanecilerin zaman zaman dilekçelerle hakkını aramaktan geri durmadığı dikkat çekmektedir. Bu hak arayış ve buna ilişkin taraflar arasında yaşanan gelişmeler bazı örnek olaylar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Tanzimat Devrine Kadar Kahve ve Kahvehaneler:

Türk kültüründe kendine özgü bir yeri olan kahve, genel olarak Yemen ile özdeşleşmiş olmasına rağmen anavatanı Habeşistan yaylarıdır. Bilhassa Kaffa taraflarında doğal olarak

yetişmekte olup 14-15. yüzyıllarda Yemen'e götürülmüştür (Besim, 1888, s. 49; Doğanay ve Coşkun, 2012, s. 238). Yemen'de, gittikçe yaygınlaşan bir içeceğe dönüşen kahve, kişiyi uykuya karşı zinde tuttuğu için geceleri yapılan zikirlerle dayanabilmek adına özellikle tasavvuf çevrelerinde büyük ilgi görmüştür (Heise, 2001, s. 18).

Kahve, Yemen'den sonra Mekke'ye ulaşmış ve ilk kahvehane burada açılmıştır. 1511 yılında Mekke inzibat amirliğine getirilen Hayr Bey, şehirde bulunan kahvehanelerden rahatsız olmuş ve bunları kapatmak için harekete geçmişti. Hayr Bey, kahvenin insan sağlığına zararlı olduğuna dair iki meşhur hekimden görüş almış ve ardından da haramlığına ilişkin âlimlerden fetva alarak kahvehaneleri kapatmıştı. Bu sırada kahvenin haramlığı üzerine iki tez ortaya atılmıştı. Birincisi dönemin alışkanlığı icabı, kahve kâsesi elden ele dolaştırılarak içildiğinden şarap içmekle bir tutulmuş, ikinci olarak da kahve çekirdeklerinin kömürleşene kadar kavrulmasının onu artık helal rızık olmaktan çıkardığı ifade edilmişti. Hem dinen hem de tibben destek bulan Hayr Bey, Mekke'de açılmış olan kahvehaneleri kapattığı gibi kahvenin kullanımı ve satışını da yasaklamıştı. Fakat çok geçmeden görevinden alınması, yasakların ortadan kalkmasına neden olmuştu (Arendonk, 1977, s. 97).

Yemen ve Mekke'nin ardından kahve, Yemenli sûfiler eliyle Kahire'ye ulaşmıştı. Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında kazandığı Ridaniye Savaşı bir anlamda Mısır'la beraber kahveyi de Osmanlı topraklarına dâhil etmiş oldu. Mısır, hem hac hem de ticaret yollarının kavşağında olduğu için kahve, kısa zamanda Suriye, İran ve Türkiye gibi İslam ülkelerine kolaylıkla girmiştir (Yaman, 2011, s. 8). 1543'te gemiler dolusu kahvenin İstanbul'a getirilmiş olması bu yeni içeceğe olan ilginin hızlı bir şekilde artmış olduğunu göstermektedir (Kâtip Çelebi, 1280, s. 45).

Kâtip Çelebi'nin yazdığına göre, Mekke'de Hayr Bey'in takındığı tavrın benzeri İstanbul'da da görülmüştü. Nitekim kahve yüklü gemiler yükleriyle beraber batırıldığı gibi aleyhte verilen fetvayla da kahve içilmesi yasaklanmıştı (Kâtip Çelebi, 1280, s. 45). Fakat çok geçmeden kahve üzerindeki baskı ortadan kalkmış olmalı ki İstanbul'da ilk kahvehaneler yavaş yavaş açılmaya başlanmıştı.

İstanbul'da ilk kahvehanenin ne zaman açıldığına dair farklı tarihler verilmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî, 1552 yılını verirken (Mehmet Şeker, 1997, s. 219), İbrahim Peçevî ise 1554'ü işaret etmektedir. Peçevî'ye göre, Halep'ten Hakem ve Şam'dan Şems adında iki kişi Tahtakale'de birer dükkân açarak kahve satmaya başlamıştı (İbrahim Peçevî, 1283, s. 363-364).

Kahvehaneler kısa zamanda tiryakilerin yanı sıra okuryazar kimseleri de kendisine çekmişti. Bazı kimseler kitap veya gazeller okuyup çeşitli tartışmalar yaparken bazıları da tavla veya satranç oynuyordu (İbrahim Peçevî, 1283, s. 364). Kahvehaneler, insanların birbirini görüp sohbet ettiği yerler olmanın yanında bilgisiz insanların, gidecek yeri olmayan sefillerin de sığınağı haline gelmişti. Bu gibi insanlar dedikodu ve gıybetle vakit geçirdiği gibi kumar oynayıp para kazanmak için gelenler de oluyordu (Mehmet Şeker, 1997, s. 219). Kısa zaman içerisinde kahvehanelerin şöhreti öylesine arttı ki imamlar ve müezzinler bile buralardan çıkmaz oldular. Dolayısıyla ulema, kahvehane aleyhine vaazlar vermeye başlamıştı. Kahvehanelere karşı oluşan hava giderek sertleşmiş ve bazı vaizler, buraları kötülük yuvası olarak nitelendirerek kahvehanelere gitmektense meyhanelere gitmenin daha evla olduğunu dahi söylemeye başlamıştı (İbrahim Peçevî, 1283, s. 364).

Kahvehanelerin varlık nedeni doğal olarak kahveydi. Fakat insanları kahvehaneye çeken esas faktör diğer müşterilerle sohbet edebilecek bir ortam sunmasıydı. Bu tarihe kadar böyle bir yapıdan mahrum olan insanlar kahvehaneye kısa zamanda büyük ilgi göstermişti. İnsanlar, her şeyden önce yakın çevreden başlamak üzere haber alıp verme ihtiyacını karşılayabilecekleri bir ortam bulmuşlardı. Kahvehanede konuşulanların bir süre sonra siyasi konulara kayması kaçınılmazdı. Yazılı iletişim araçlarının bulunmadığı devirlerde “söylenti” temel sosyal iletişim aracı olmakta ve en yeni haberler bu yolla yayılmaktaydı. Kontrol edilemez özelliği dolayısıyla da egemen güç yani devlet için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı (Yaşar, 2010, s. 43; Sankır, 2010, s. 200).

Kahvehanelerin oluşturduğu tehlike kısa süre içerisinde devleti tedbir almaya sevk etmişti. Sağlık ve esenlik için kahve içmenin dinen herhangi bir sakıncası olmadığı şeklinde fetva veren Ebussuud Efendi, (Saraçgil, 1999, s. 31) kahvehanelerin kahve içilen birer basit mekân olmaktan çıkıp siyasal ve toplumsal bir yapıya dönüşmesi üzerine daha önceki fikrinden vazgeçerek kahvehanede kahve içip oyun oynayan, fitne ve fesada neden olan kimseleri lanetlemiş ve fasıkların içeceği olan kahveyi haram saymıştır (Bostan, 2001, s. 203; Düzdağ, 2012, s. 188). Her ne kadar tıpkı 1511 yılında Mekke’de Hayr Bey’in aldığı fetvada olduğu gibi bazı meclislerde şarap misali elden ele dolaştırılarak içilmesi ve kömürleşene kadar kavrulması gibi nedenlerle kahvenin haram olduğu belirtilmişse de asıl hedefin kahvehane olduğu anlaşılmaktadır (Yaşar, 2010, s. 39). Kahvehaneler her kesimden insanın girip çıktığı yerlerdi. Öyle ki üst düzey devlet adamlarıyla işsiz güçsüz ayak takımını bir araya getirebildiği gibi “devlet sohbeti” denilen siyasi söylem için de oldukça elverişli mekânlardı. Sohbetlerde genelde

umumi hoşnutsuzluk, kötü yönetim, yolsuzluk gibi politik tartışmalar söz konusu edildiğinden, topluca kapatma başta olmak üzere, çeşitli tedbirlere başvurulduğu görülmüştür (Kömeçoğlu, 2010, s. 59; Tural, 2014, s. 152). Kahvehanelere yönelik ilk dikkate değer tedbir II. Selim devrinde alınmış ve bu çerçevede İstanbul ve Galata'da bulunan tüm kahvehane, bozahane ve meyhaneler kapatılmıştı (Ahmet Refik, 1935, s. 141). Ancak öyle anlaşılıyor ki tüm yasaklara rağmen kahvehanelere olan ilgi devam etmiş ve çok geçmeden eskisinden daha çok kahvehane açılmıştı.

Osmanlı Devleti'nde padişahların tahta çıkmaları, büyük düğünler, sefer öncesi ve sefer dönüşlerinde esnaf alayı düzenleniyor ve her esnaf sınıfı kendi marifetlerini sergilemek için şenliklere katılıyordu. XVI. yüzyılın en görkemli kutlaması kuşkusuz III. Murad'ın, oğlu III. Mehmed için 1582 yılında düzenlediği sünnet düğünüdür. Bu gösterişli düğüne diğer esnaflarla beraber kahveci esnafı da katılmış ve hatta padişahın huzuruna çıkarak hallerini arz etme imkânı bulmuştu. Bu görüşme sırasında kahvehaneciler, yasakçılar tarafından sık sık kahvehanelerinin basıldığını, fincanlarının kırılıp kahvelerinin döküldüğünü, yakalananların elleri bağlanarak götürülüp dövüldüğünü belirterek padişahın yardım talep etmişti (Nazır, 2011, s. 69, 80). Fakat padişaha dert yanmaları ve yardım istemeleri olumlu netice vermemiş, tam aksine 1583 yılında fesat yuvası olarak addedilen kahvehaneler tamamen kapatılmıştı (Öztürk, 2005, s. 58; Demir, 2012, s. 14).

Kahvenin şer'i olarak serbest kalması yani bir anlamda aklanması 1592 yılında Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin verdiği fetvayla olmuştur. Vaiz İştihli Emin Efendi'nin 12 beyitten oluşan sorusuna karşılık Bostanzâde, 50 beyitten oluşan manzum cevabında bütün soru ve şüpheleri delilleriyle çürüttüğü gibi kahvenin beden için zarar değil fayda sağladığını belirtmişti (Açıkgöz, 1999, s. 33-34). Bostanzâde'nin fetvası sonrası kahve üzerindeki siyasi tartışmalar devam etse de şer'i tartışmalar son bulmuş ve böylece sayıları hızla artan kahvehaneler gündelik hayatın ayrılmaz birer parçası haline gelmişti (Heise, 2001, s. 21).

Kahvehanelerin serbestçe sürdürdüğü faaliyet Sultan IV. Murad (1623-1640) devrinde şiddetli bir darbe almıştır. 1633 yılında Cibali'de funda yakarak gemi kalafat¹ eden bir kişinin sebep olduğu yangın, rüzgârın etkisiyle hızla yayılmış ve üç gün süren yangında bazı mahalleler bütünüyle yanıp kül olmuştu. Yangın güçlkle söndürülmüş olsa da kahvehanelerdeki dedikodusu uzun süre devam etmişti. Artan kahvehane dedikodularının fitneye sebep

¹ Kalafat, gemilerin tahta aralıklarına zifte bulunmuş üstüpler sıkıştırılıp üzerine zift sürülerek su geçirmez hale getirme işine denir (Ünal, 2011, s. 367).

olmasından endişe eden Sultan IV. Murad, ülkedeki bütün kahvehanelerin kapatıldığını ilan etmişti (Naîmâ Mustafa Efendi, 2007, s. 754-755). Kahvehane ve meyhaneler kapatılırken kamuoyuna, gerekçe olarak sürüp giden dedikoduların büyüyüp, istenmeyen hadiselerle sebep olacağı korkusundan bahsedilemezdi. Dolayısıyla buna elle tutulur bir gerekçe bulunmalıydı. Kahvehanelerin kapatılması fikrini Padişaha uygulatan Kadızâde Efendi, bu gerekçeyi de bulmuştu. Buna göre Cibali yangınının, kahvehanelerde tütün içerken uyuya kalan tiryakilerin düşürdüğü ateş sonrası çıktığı söylenmiş ve olası yangınların önünü almak için kahvehane ve meyhanelerin kapatıldığı duyurulmuştu.² Döneme damga vuran Kadızâde'nin "bid'at-ı seyyi'e"³ olarak nitelendirdiği kahve ve tütün içilmesi Şeyhülislam Hüseyin Efendi'nin verdiği fetvayla yasaklanmış ve içenler ölüm cezası başta olmak üzere ağır cezalara çarptırılmıştı (Solakzâde, 1297, s. 752-753; Zilfi, 1999, s. 70). Sultan IV. Murad'ın bizzat hizmetinde çalışan tarih yazarı Solakzâde, ölüm cezalarını hoş görmezken, Naîmâ, meseleyi zorbaların elinden çok çeken Sultan IV. Murad'ın toplumun menfaati için aldığı bir karar olarak değerlendirmişti.⁴ Ona göre, tütün ve kahve bahanesiyle kahvehanelerde toplanan bazı kimseler devlet büyüklerini çekiştiriyor, dedikodu üretiyor ve yalanlar söylüyorlardı. Dolayısıyla Padişahın rızasına karşı çıkanları doğru yola getirmenin en iyi yolu kılıçla halkı korkutmaktan geçiyordu (Naîmâ Mustafa Efendi, 2007, s. 757).

Sultan IV. Murad zamanında uygulanan yasak, Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde de devam etmiş Sultan IV. Mehmed (1648-1687) devrinde ortadan kalkmıştır (Yaman, 2011, s. 16). Bu tarihten sonra kahvehanelerin toptan kapatılması gibi bir uygulama görülmemişse de devletin endişesi hep baki kalmıştır. Nitekim Sultan III. Selim (1789-1807) tahta çıktığında bir netice alınamayan kahvehane yasağına teşebbüs etmiş, ayrıca Sultan II. Mahmud (1808-1839), Yeniçeri Ocağı'nı kapattığı zaman birer kulüp gibi işleyen Yeniçeri kahvehanelerini de bütünüyle ortadan kaldırmıştı (Koçu, 2003, s. 48). Ocağın bozulmasından sonra kışlalar, sayıları artan yeniçeriler için yetersiz kaldığından bazıları kahvehanelerde yatıp kalkıyordu (Çaksu, 2010, s. 87). Öte yandan ulufeleriyle geçinemeyen birçok yeniçeri esnaflığa soyunmuş ve bu

² Esasında kahvehanelerin sebep olduğu yangınlar yok değildi. 1722 yılında, Erzurum'da bulunan Lala Mustafa Paşa Camii yanında bulunan kahvehanelerin sebep olduğu yangında cami zarar görmüştü. Bunun üzerine cami vakfı üzerinde bulunan kahvehanelerin yıkılmasına karar verilmişti (Erdoğan, 1968, s. 191-192).

³ Sözlük anlamıyla bid'at, benzeri daha evvel mevcut olmayan, yeni çıkan şey demektir. Şeriat dilinde, Peygamber zamanında bulunmayan yenilikleri karşılar. Bu yeniliklerden şeriata uygun olanlarına bid'at-ı hasene, aykırı olanlarına ise bid'at-ı seyyi'e denir (Pakalın, 1993, s. 231; Ünal, 2011, s. 119).

⁴ Ebüzziya Tevfik, kahvehanelerin kapatılması ve kahvenin yasaklanması gibi uygulamaların o dönemin siyasi tedbirleri olduğu için "bugün kalkıp onları tenkit etmeye hakkımız yoktur" düşüncesindedir. Buna karşılık kendi yaşadığı dönemde hükümetin koyacağı böyle bir yasağı haklı göremeyeceğini de ifade etmiştir (Ebüzziya Tevfik, 1330, s. 15).

çerçeve de bir hayli yeniçeri kahvehanesi açılmıştı (Beyhan, 1999, s. 259). Bu yeniçeri kahvehaneleri, tam bir siyaset alanıydı. Yolsuzluklar, aziller ve atamalar, savaş ihtimalleri konuşulan konular arasındaydı. Dolayısıyla ocakla beraber mevcut düzene tehdit olarak görülen yeniçeri kahvehaneleri de kapatılmıştı (Çaksu, 2010, s. 89). Sayıları bir hayli artmış olan kahvehanelerin ödedikleri vergi nedeniyle toptan kapatılmaları idari çevrelerce pek akılcı bulunmuyordu. Zira alınacak böyle bir kararla hazine düzenli bir gelirden mahrum edilmiş olacaktı. Bu nedenle XIX. yüzyıla gelindiğinde kahvehaneleri bütünüyle kapatmak yerine suçlu bulunan kahvehane işletmecilerini cezalandırma yoluna gidilmişti (Arendonk, 1977, s. 98; Ayvazoğlu, 2012, s. 27). Nitekim Tahtakale’de kahvehanesi olan Yusuf isimli şahıs, dükkânında alenen fuhuş yaptırdığı için 1804 yılında Bozcaada’ya sürgün edilmiş ve dükkânı kapatılmıştı (BOA. C. ZB.14 / 698). Yine benzer bir şikâyet üzerine Kasımpaşa’da kahvehane işleten İbiş adlı kişi de sürgün edilmiş ve kahvehanesi yıktırılmıştı (BOZ. C. ZB. 74 / 3665).

XIX. yüzyılın ilk yarısında sadece İstanbul’da 2500 civarında kahvehane vardı. Sayıları her geçen gün artan kahvehaneler müşterilerle dolup taşıyordu. Boş zamanlarını geçirmek için kahvehanelerde buluşan insanlar tütün içiyor, müzik dinliyor, meddahların anlattığı çoğu siyasi hikâyeleri dinliyordu (Kırlı, 2010, s. 100). Burada akla gelen soru acaba devlet, elini kahvehanelerden çekmiş miydi? Elbette hayır. Sayısız hafiye kahvehanelerde konuşlanmış, konuşulan konulara kulak kabartıyordu. Ancak burada maksadın farklılaştığını belirtmekte fayda vardır. Devlet, hafiyelerin not ettiği konuşmaları yapanları cezalandırmak yerine bir çeşit kamuoyu araştırması yapıyor ve ona göre politikalar üretmeye çalışıyordu (Kırlı, 2009, s. 3, 4). Böylece devlet, kahvehaneler yoluyla kamuoyunun nabzını tutmuş oluyordu.

Dedikodu, söylenti ve tenkit nedeniyle devlet olumsuz bir tavır takınsa da ahali en başından itibaren kahvehanelere büyük ilgi göstermişti. Mahalle sakinlerinin daha önce ev, cami ve çarşı arasında geçen sosyal hayatına kahvehane, din dışı bir yapı olarak eklenmiş (Özkoçak, 2010, s. 21) ve bu çerçevede açılan mahalle kahvehanesi, bir buluşma ve haberleşme merkezi durumuna gelmişti (Tutal, 2014, s. 154). Çoğunlukla camiyle bitişik olan mahalle kahvehaneleri, başlangıçta namaz vaktini bekleyenler için ayrılmış bölüme kurulmuştu (Işın, 1994, s. 388). Bu nedenle sık sık kahvehaneye giden cami imamına en güzel köşe ayrılır ve hatta kendisine sorulan sorulara burada cevaplar verirdi (Georgeon, 1999, s. 46).

Kahvehaneler, toplum hayatının ayrılmaz bir parçası olsalar da bunlara dair şikâyetler eksik olmamıştır. Bu şikâyetlerin bir kısmı kahvehanenin dışarıya taşması, yani sokağa konulan

iskemleler nedeniyle gelip geçenlerin rahatsız edilmesi şeklinde sorunlar olmakla beraber büyük kısmı içki, kumar, esrar ve gürültüden kaynaklanıyordu.

Dükkân Dışına Taşma:

Eskiden büyük kahvehanelerde genellikle ortada bir havuz bulunur ve müşteriler duvar kenarlarında peykeler ve sofalarda otururlardı. Tanzimat'tan sonra kahvehane düzeninde çok önemli bir değişikliğe gidilerek ortadaki havuz kaldırıldığı gibi peyke ve sofaların yerini masa ve sandalyeler almıştı (Ünver, 1962, s. 69). Masa ve sandalye oturma düzenine geçilmesinden sonra kahvehaneciler, bilhassa sıcak yaz günlerinde kahvehane dışına iskemle koyarak müşteri çekmeye başladılar. Hatta bazen dış kısma taraçalar konularak müşteriler burada ağırlanır olmuştur (Georgeon, 1999, s. 61). Bu uygulama müşterileri memnun etmiş olsa da halkın şikâyetlerine sebep olmuştur. Bilhassa dar sokaklarda kalabalığın arttığı zamanlarda yolda yürümek bile güçleşirken, bir de sokağa iskemle konulması gidiş gelişleri büsbütün zora sokuyordu. Bunun üzerine 1856 yılından itibaren kahveci esnafına sıkı tembihlerde bulunularak dükkân önlerine iskemle konulmaması istenmişti (BOA. A. MKT. NZD. 196 / 1). Bu mesele sadece uyarı yapılarak geçirilmemiş, 1859 yılında çıkarılan "Sokaklara Dair Nizamname"de de söz konusu edilmişti. Nizamnamenin yirmi dördüncü bendinde, meyhaneci, kahveci ve sair esnafın ruhsat almadan sokaklara iskemle, sandalye ve sofra koyup müşterilerini oturtması yasaklanmıştı. Yasağa aykırı hareket edenlerin, ceza kanununun 254. maddesine göre bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar para cezasına çarptırılması kararlaştırılmıştı (Sokaklara Dair Nizamname, 1289, s. 481). Ahaliden gelen şikâyetler üzerine Sadarettin hem Zaptiye Nezaretine hem de Şehremanetine gönderilen uyarılarda kahvehanelerin dışına iskemle konulmaması ve müşterilerin buralarda oturtulmasına izin verilmemesi hususu önemle vurgulanmıştı (BOA. A. MKT. MVL. 96 / 46; BOA. A. AMD. 82 / 25). Günümüzde dahi tam manasıyla çözüme kavuşturulamamış bu meselenin hemen her dönemde sorun teşkil ettiği dikkat çekmektedir (BOA. ZB. 602 / 57).

Kahvehane önlerine iskemle konulması meselesi cami bitişiğinde veya avlusunda bulunan kahvehaneler söz konusu olduğunda daha farklı sorunları beraberinde getiriyordu. Nitekim böyle bir sorun, Şehzade Camii avlusunda bulunan kahvehanelerle ilgili olarak 1903 yılında yaşanmıştı. Camii avlusundaki kahvehaneciler dükkânlarının dışına bir iki sıra iskemle koyarak müşterilerini ağırlamak istemişti. İlgili yer, Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin yetki sahasında bulunduğu için buraya müracaat edilerek her kahvehanenin önüne iskemle konulacak alanlar belirlenmiş ve bir miktar ücret verilerek gerekli ruhsat alınmıştı. Fakat çok geçmeden

Zaptiye Nezareti memurları, ruhsat alındığı halde iskemleleri kaldırmış ve kahvehanelerin önüne iskemle konulmasını yasaklamıştı. Bunun üzerine Şehzade Camii avlusunda bulunan kahvehaneciler namına bir dilekçe yazan Mehmed Salih, mağdur olduklarını belirterek bu yasağın kaldırılmasını istemişti. Dilekçe sonrası ilgili kurumlar arasında yapılan yazışmalar sırasında Zaptiye Nezaretinin görüşü dikkat çekmektedir. Buna göre cami avlularında iskemle konularak kahvehane işletilmesinin şer'an ve hukuken caiz olmadığı vurgulanarak buralarda hiçbir dairenin tasarruf hakkı olamayacağı ifade edilmiş ve bu gibi uygulamaların mahzurlarından bahsedilmişti. Bu hadisede Zaptiye Nezaretinin Evkaf-ı Hümayunun kararını şer'i olarak mahzurlu bulması ilgi çekicidir (BOA. ŞD. 3019 / 42).

Zaptiye Nezareti'nin kanaatinin ardından Şûra-yı Devlet bu kez Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin görüşünü sormuş ve gelen yanıtta, çok uzun zamandır buraların kahvehane olarak işletildiğine vurgu yapılarak bu şahısların mağdur olmamaları için *oyun oynanmaması şartıyla* dışarıya iskemle konulmasına müsaade edilmesi istenmişti (BOA. ŞD. 3019 / 42).

Cami ve kahvehane ilişkisi bağlamında bir başka sorun Ayasofya'da yaşanmıştır. Caminin hemen bitişiğinde bulunan dükkânlardan bazıları kahvehane olarak işletiliyordu. Özellikle yaz aylarında bu kahvehanelerin önüne çadır kurularak çay ve kahve satılıyordu. Kahvehanecilerin müşteri çekmek için birbirleriyle yarışırken, adaba aykırı konuşmalar yapmaları gerek namaz için camiye gelen cemaati gerekse ziyaret için gelen yabancıları rahatsız ediyordu. Şikâyetlerin artması üzerine Emniyet Umum Müdürlüğü, bir yazıyla Evkaf-ı Hümayun Nezaretini bu dükkânların kahvehane olarak kiralanmaması veya kullandırılmaması konusunda uyararak zorunda kalmıştır (BOA. DH. EUM. THR. 60 / 11).

Gürültü ve Müzik:

Kahvehanelere yönelik şikâyetlerin önemli bir kısmı cami cemaatinden geliyordu. Yukarıda değinildiği üzere kahvehane neredeyse cami yapı teşkilatının bir parçası haline geldiği için hemen hemen her caminin yanında bir veya birkaç kahvehane bulunuyordu. Fakat bu durum cemaatin namaz kılarken bilhassa kahvehanelerden gelen gürültüden rahatsız olmasına neden oluyordu. Özellikle XX. yüzyılın başlarında yaygınlık kazanan fonograf ve gramofon bu rahatsızlığın nedenlerini oluşturuyordu. Esasında müzik, Osmanlı kahvehaneleri için yeni bir şey değildi.⁵ Bilhassa yeniçeri kahvehanelerinde başından beri müzik bulunurdu. Ocağın

⁵ Yenişehir-i Fenâr'da (bugün Yunanistan'da Larissa) bulunan Bayraklı Camii yanındaki kahvehaneler, tütün ve içki içilip müzik aletleri çalınarak cami cemaati rahatsız edildiği için 1666 tarihli bir fermanla yıkılmıştı (Salakidis, 2011, s. 74, 75).

kaldırılmasından sonra bu kahvehaneler tulumbacılar tarafından işletilen “çalgılı kahvehaneler”e dönüşmüştü (Ayvazoğlu, 2012, s. 166). Kışın, Cuma geceleri ve en çok da Ramazan geceleri işleyen çalgılı kahvehaneler büyük ilgi görüyordu (Kaygılı, 1937, s. 7).

Çalgılı kahvehaneler, yatsı namazından sonra belirli bir program icra ettiklerinden cami cemaati ile pek sorun yaşamıyorlardı. Ancak fonograf ve gramofon gibi müzik aletlerinin kahvehanelere girmesiyle cami cemaatinden şikâyet sesleri yükselmeye başlamıştı. 1907 yılında Cerrah Mehmed Paşa ile Cambaz Mustafa Bey Camilerinin karşısında bulunan kahvehanelerde namaz esnasında çalınan fonograf cemaati rahatsız ettiğinden derhal şikâyetçi olunmuş ve hem edebe hem de diyanete aykırı bu davranışa bir son verilmesi istenmişti. Bunun üzerine kahvehaneçiler, namaz esnasında fonograf çalınmaması için uyarılmıştı (BOA. ZB. 26 / 72). Çok geçmeden cami cemaatinden benzer şikâyetler gelmeye devam edince Zaptiye Nezareti, iki gün üst üste müfettiş göndermiş ve söz konusu kahvehanelerde fonograf çalındığı bu müfettişler tarafından da gözlemlenmişti. Müfettişlerin dikkatini çeken bir diğer şey, Aksaray merkez komiserlerinden birisinin de fonograf çalınırken kahvehanede oturuyor olmasıydı. Bu durum Polis Müdürlüğüne iletilerek cami, mescit, tekke, medrese ve sair mukaddes mekânlara yakın yerlerde fonograf çalınmasına kesinlikle izin verilmemesi istenirken bu hususta kusuru bulunan görevliler hakkında da işlem yapılması talep edilmişti (BOA. ZB. 382 / 12). Yine aynı dönemde Evkaf-ı Hümayun Nezaretine, Galata’da bulunan Sultan Bayezid Camii bitişiğindeki Hüseyin’in kahvehanesi ile Kiryako’nun dükkânında çalgı çalınıp oyun oynandığı için namaz kılan cemaatin rahatsız olduğu ihbarı yapılmıştı. Şikâyet Zaptiye Nezaretine iletilerek bu uygunsuzluğun men edilmesi ve ilgili kişilerin uyarılması istenmişti (BOA. ZB. 26 / 42). Nezaretin görevlendirdiği memurlar gerekli tahkikatı yapmış ve bu çerçevede cami imamıyla da görüşülmüştü. Ancak çevredeki kahvehanelerde gramofon çalındığı tespit edilmiş olmakla beraber bizzat imam, namaz vakitlerinde herhangi bir çalgının çalınmadığını ifade etmişti (BOA. ZB. 73 / 12).

Vezneciler’de bulunan Kuyucu Murad Paşa Medresesi’nde görevli müderrislerden İbrahim ve Mustafa Efendiler de yakındaki kahvehaneden yükselen gramofon sesinden rahatsız olmuş ve bunu yazdıkları dilekçeyle ifade etmişlerdi. İki müderris, kahvehanede gece gündüz çalan müziğin henüz küçük yaşta olup iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edemeyen öğrencilerin dikkatini dağıttığı ve ahlakları özerinde de olumsuz tesirde bulunduğunu ifade ederek bir an önce bu duruma son verilmesini istemişlerdi. Bu şikâyet Zaptiye Nezaretine iletilmiş ve Camcı Ali Paşa Camii ve Kuyucu Murad Paşa Medresesi’nin yanında çalınan çalgının yasaklanması

talebinde bulunulmuştu (BOA. ZB. 42 / 3). Gerek bu örnekte ve gerekse benzer hadiselerde göze çarpan husus, şikâyetlerin kahvehaneler yerine fonograf veya gramofondan yükselen sese yönelik olmasıdır. Zira şikâyet sahipleri kahvehanelerin kapatılmasını değil kendilerini rahatsız eden sesin kesilmesini istiyorlardı.

Okul ve Öğrenci Bağlamında Şikâyetler:

Kahvehanelerin temel varlık sebebi kahve içmektir. Dolayısıyla insanların gidip birkaç fincan kahve içmesi, ahbablarıyla sohbet etmesi ahali için şikâyete sebep olacak şeyler değildi. Lakin amacın dışına çıkılıp içki, kumar, fuhuş ve esrar gibi tasvip edilmeyen fiiller işlenmeye başlanınca kahvehanelere yönelik toplumsal bakış açısı olumsuz etkilenmişti. İşte bu yüzden hem ahali hem de devlet adamları kahvehaneleri birbirinden ayırt etmeye başlamıştı. Şehremaneti Çavuşları hakkında çıkarılan nizamnamenin sekizinci maddesinde, uyulması gereken kurallar sıralanırken meyhane, kahvehane ve gazinolarda oturulması kesinlikle yasaklanmış ancak “ehl-i ırz” adamların gittiği kahvehanelerde dinlenme ve kahve içmeye izin verilmişti (Seyitdanlıoğlu, 1998, s. 135). Demek oluyor ki devlet, *mahalle kahvehanesi* olarak nitelendirilebilecek, kahve ve sohbet mekânlarında memurların oturmasında bir sakınca görmüyordu. Bu nizamnamede dikkat çeken ölçü “ehl-i ırz” adamların gittiği yerler olmasıdır. Yani her yer aynı değildi. Mesela 1910 yılında askeri mektep öğrencilerinden bazılarının Tavukpazarı ve Şehzadebaşı’nda bulunan kahvehanelere gittikleri haber alınınca derhal tedbir alınması için harekete geçilmişti. Topluma örnek olması gereken ve gelecekte vatanın müdafaası için çalışıp çabalayacak olan bu kimselerin kahvehanelere devam ederek okulda verilen terbiyeden uzaklaşmasından endişe ediliyordu. Bazı öğrencilerin kahvehanelerden esrar temin edip kumar oynadıkları anlaşılınca meselenin üzerine daha fazla gidilmişti. Buna göre ilgili kahvehaneler inzibat, polis ve sivil polisler tarafından sürekli gözetim altında tutulurken, kahvehanecilere de bir daha askeri mektep talebesini kabul etmemeleri için sıkı tembihte bulunulmuştu (BOA. DH. EUM. THR. 34 / 58).

Medrese talebesinin kahvehane ve benzeri yerleri gitmesine engel olmak amacıyla Şeyhülislamlık makamı tarafından özel memurlar görevlendirilirdi. Bu memurlar sürekli talebeyi gözetim altında tutar, herhangi bir uygunsuz yere gitmelerine mani olurdu. Bu gözetimin gevşediği zamanları fırsat bilen talebeler, kahvehanelere giderek oyun oynuyorlardı. Zaptiye memurları, talebeleri bu tip yerlerde görünce gerekli tedbirlerin alınması için Şeyhülislamlık makamını uyarmaktaydı (BOA, ZB. 350 / 107; BOA. ZB. 350 / 144). Talebelerin kahvehanelerde oyun oynaması ve birtakım kötü alışkanlıklar edinmeleri onları

okuldan alıkoyduğu gibi, (BOA. ZB. 479 / 115) talebe ve âlim kıyafetiyle bu tip yerlere gidilmesi halk nazarında camianın itibar kaybına da neden oluyordu. Bu nedenle talebelere kahvehanelere gitme noktasında mani olunmaya çalışılıyordu (BOA. DH. EUM. KADL. 11 / 38). İşte bu örnekler devlet nezdinde kahvehanelerin birbirinden nasıl ayrıştığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bir taraftan devlet, memurlarına bazı kahvehanelere gidebilmeleri yönünde müsaade verirken öte yandan hem memurlara hem de talebelere başka kahvehanelere yönelik yasaklar koyuyor ve buralara gidilmesini hoş karşılamıyordu. Devlet, başta kahvehaneler olmak üzere çayhaneler, kıraathaneler, meyhaneler, birahaneler ve gazinolarla ilgili düzenlemeler yapıp nizamnameler çıkarmışsa da her zaman sorunların önüne geçmek mümkün olmamıştır (BOA. DH. EUM. EMN. 108 / 43; BOA. EUM. MTK. 80 / 65; BOA. DH. EUM. VRK. 29 / 89).

Talebelerin kahvehanelere gitmesi dışında bir de okullara yakın kahvehanelerden kaynaklanan sorunlar yaşanıyordu. Mesela 1908 yılında Beşiktaş Kız Rüştüyesi'nin bulunduğu sokakta açılan bir kahvehane çeşitli şikâyetlere konu olmuştu. Kız çocukları sabah okula giderken veya akşam okul çıkışı evlerine dönerken bu kahvehanede oturan kimselerin tacizlerine maruz kalıyorlardı. Kahvehane müdavimleri, camlara vurarak çocuklara edebe aykırı sözler söylüyor ve aynı zamanda öğretmenleri rahatsız ediyorlardı. Şikâyet üzerine görevlendirilen Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişi Mustafa Efendi, meseleyi bizzat yerinde tetkik ederek bu tip sorunlara bir daha fırsat verilmemesi için tedbir alınması yönünde rapor hazırlamıştı (BOA. MF. MKT. 1046 / 79).

Okul çağındaki çocukların eğitimlerini aksatacak şekilde kahvehanelere gitmeleri başlıca sorunlar arasındaydı. Yaşı küçük çocuklar okula gitmedikleri gibi birtakım kötü alışkanlıklar kazanarak ailelerini endişelendiriyorlardı. Nitekim 1910 yılında İzmir'de okul çağındaki çocukların kahvehane ve gazinolarda içki içip bazı uygunsuz davranışlar sergilemeleri insanları rahatsız etmiş ve bu rahatsızlıklarını bir dilekçeyle Dâhiliye Nezaretine iletmişlerdi. Dilekçede mevcut durumun İslam adabına aykırı olduğu vurgulanarak bu durumun önüne geçilmesi istirham edilmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, gençleri işret ve gayriahlaki davranışlara itenler hakkında kanuni işlem yapılarak Polis Nizamnamesi'nin ilgili maddesine göre cezalandırılması emrini vermişti (BOA. DH. MUİ. 92-1 / 14). Yine benzer şekilde 1907 yılında Anadolu Kavağı'nda Apostol'un kahvehanesinde iskambil, tavla ve dama gibi oyunlar oynatılarak okul çağındaki çocukların burada meşgul edilmesinden duyulan rahatsızlık dikkat çekmektedir (BOA. ZB. 479 / 115).

Kumar:

Başından beri kahvehane denilince ilk akla gelen unsurlardan birisi de oyun ve buna bağlı olarak kumar olmuştur. Kahvehanelerin saygınlığını azaltan ve pek çok şikâyetin konusu olan kumar, tüm tedbirlere rağmen önü alınamayan türden bir faaliyet olarak varlığını sürdürmüştür. Büyük sosyal sarsıntılara yol açması nedeniyle kumarla mücadele, hemen her dönemde var olmakla birlikte bilhassa Ramazan aylarında kendisini daha fazla hissettiriyordu (Göğüş, 2012, s. 365).

Oyunun ruhunda bir rekabet vardır. Taraflardan biri kazanır diğeri doğal olarak kaybeder. Dolayısıyla kazananı ve kaybedeni olan her oyunun kumara dönüşmesi mümkündür. Oldukça masum görünen satranç, dama ve tavla gibi oyunların dahi hoş karşılanmamasının altında yatan neden budur (BOA. ZB. 348 / 49). Çünkü satranç, zaman zaman ortaya para konarak oynandığı için bir anda kumar vasfı kazanabiliyordu (Hattox, 1998, s. 91). Kumar oynatılmaması için Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) birçok irade çıkarmıştı (Y. PRK. BŞK. 49/79; BOA. Y. PRK. ZB. 2 / 56). Bilhassa Ramazan ayında kumar oynanmaması için özen gösterilmesi istenmişti. Fakat bu durumun önü bir türlü alınamamıştı (Kuzucu, 2012a, s. 201). Yasağa rağmen birçok yerde kumar oynatılması yasağın uygulanması sırasında gösterilen gevşeklikten kaynaklanıyordu. Yasağı takip etmesi gereken güvenlik görevlilerinin işlerini yaparken gerekli hassasiyeti göstermemesi padişahı rahatsız etmiş ve sık sık uyarı yapılması ihtiyacı hissedilmişti (Engin, 2013, s. 168). Aslında hangi kahvehanede gizlice kumar oynatıldığı az çok biliniyordu. Padişah iradesine rağmen bir türlü kumara mani olunamayınca bu durumdan polis memurları mesul tutulmuş ve ihmali görülen görevlilerin cezalandırılacağı duyurulmuştu (BOA. ZB. 382 / 35).

İslam dininin yasakladığı kumarla mücadele, aynı zamanda devletin sosyal sorumlulukları arasında da yer almaktadır. Bu durum hâlihazırda yürürlükte olan anayasada da dile getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 58. maddesinde devlet, insanları kumar, uyuşturucu ve benzeri kötü alışkanlıklardan korumak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur. Zira bu kötü alışkanlık aileleri dağıtıyor, huzuru bozuyor ve türlü asayişsizliklere neden oluyordu.

Kahvehanelerde kumar oynayan erkekler evlerinin geçimini ihmal ettiğinden, genel olarak kadınların şikâyetçi olduğu göze çarpmaktadır. Kumar nedeniyle evinin huzuru bozulan kadınlardan birisi Emniyet Umum Müdürlüğüne bir dilekçe vererek yardım talebinde

bulunmuştu. Bu dilekçede dikkat çeken unsurlardan birisi, dilekçe sahibinin adı yerine “bir kadın” ifadesinin yer almış olmasıdır. Dilekçeyi veren kadın, bunu “kadın olmam münasebetiyle kendimi meydana koyamıyorum” şeklinde izah etmiştir. Kadın, kumara düşkün olan kişinin eşi mi yoksa oğlu mu olduğunu belirtmemişse de bundan dolayı yaşadığı sıkıntının büyük olduğu anlaşılmaktadır. Kumar oynanan kahvehaneleri adresleriyle tarif etmesi ve kahvehanecilerin yöntemlerini izahı, kumarbaz olan yakınının kumara olan düşkünlüğünü göstermektedir. Kadın, kumarın önünün alınamamasını kumar oynatan kahvehanecilere verilen cezanın caydırıcı olmamasına ve zabitanın gösterdiği gevşekliğe bağlamaktadır. Dilekçe 6 Ekim 1909 (23 Eylül 1325) yani II. Meşrutiyet sonrasında yazılmış olup dönemin havasını yansıtan ifadeler de içermektedir. Kumardan muzdarip olan kadın, kumarın yasaklanması için yalvarırken o dönemde sıkça kullanılan vatan ve hürriyet gibi kavramlara dilekçesinde yer vermiş belki de bunların işe yarayacağını tahmin etmişti: “*Vatan namına, hürriyet namına, Padişah ve millet başı için, Allah rızası için bu müracaatımı anlayınız. Bir takım kumar yüzünden anaları ve babaları kan ağlayan Hıristiyan ve İslamlara merhamet ediniz. Artık kocalarımızı ve evlatlarımızı bu dertten halas ediniz. Bu tarafta kumarı külliyen men ediniz. Bunlara nizamen ve kanunen varlığınızı gösteriniz.*” Şikâyet sahibi kadın, Hasköy ve Halıcioğlu zabitanının gevşekliğinden dolayı bir netice alamadığı için bu dilekçeyi Emniyet Umum Müdürlüğüne yazmış ve bir anlamda onlardan medet ummuştur. Bu arada içinde bulunduğu sıkıntının çözümü hususunda ne kadar ısrarcı olduğunu göstermek için biraz da tehditkâr bir not düşmüştü: “*Eğer kumar devam ederse bu sefer gazete ile size müracaat edeceğim.*” (BOA. DH. EUM. THR. 91 / 75).

Dilekçe sonrası başlatılan soruşturma sırasında Merkez Komiseri, bahsedilen adreslere zaman zaman baskın yapıldığını, bir takım kumar aletlerine ve ortada bulunan paraya el konulduğunu belirterek bundan sonra kanuna aykırı fiillere meydan verilmeyeceğini içeren bir cevap vermiştir. Kısa ve pek tatmin edici olmayan bu cevap, kumar konusunda kadının beklediği sonucu alamadığı izlenimini uyandırmaktadır (BOA. DH. EUM. THR. 91 / 75).

Kahvehanelerde kumara ilişkin bir başka vakaya bakıldığında şikâyetçi olan tarafın bu kez kahvehane işletmecisi olduğu görülmektedir. Yedikule’de 27 seneyi aşkın bir süredir kahvehane işleten Petro, Emniyet Umum Müdürlüğüne bir dilekçe vererek, kanunen serbest olan bilardo oynatmasına rağmen kumar oynattığı gerekçesiyle Komiser Muavini Hayri Efendi’nin haksız yere alet edevatına el koyduğunu ve bundan dolayı zarara uğradığını belirterek şikâyetçi olmuştu. Petro, şimdiye kadar hiçbir kanundışı eyleme katılmadığını,

müşterilerinin de “muteberân” ve “ehl-i ırz” kimseler olduğunu belirterek Yorgaki, Vanilaki ve Hrant Efendileri kendisine şahit tutmuştu. 20 Kasım 1909 tarihli bu dilekçe Merkez Komiserliğine havale edilerek bilgi istenmişti. Gelen cevap, meselenin hiç de Petro’nun anlattığı gibi olmadığını göstermekteydi. Buna göre Petro, kumarbazlığı kendisine zanaat edinen bir kimse olduğu gibi kahvehanesinde de alenen kumar oynatmaktaydı. İşin ilginç yanı sadece Kahveci Petro değil, dilekçesinde kendisine şahit tuttuğu kişilerden Hrant da bir kumarbazdı ve kısa süre önce kumar oynarken suçüstü yakalanmıştı. Öte yandan, gelen cevapta haksızlık yaptığı için kendisinden şikâyetçi olunan Hayri Efendi’den büyük övgüyle bahsedilerek, vazifesine dört elle sarılan bu memurun taltif edilmesi istenmişti (BOA. DH. EUM. THR. 14 / 50).

Galata, en çok kumar ve fuhuşun görüldüğü yerlerin başında geliyordu. Bazı oteller, gazinolar ve elbette kahvehanelerde kumar oynandığı ya da fuhuş yapıldığına dair gelen ihbarlar üzerine buralara sık sık baskınlar yapılıyordu. Bu baskınlar kısa süreliğine de olsa fuhuş⁶ ve kumarın önünü alıyordusa da denetimler azalınca yeniden başlıyordu⁷ (BOA. ZB. 390 / 3). Özellikle içkili mekânlarda hemen her gece çeşitli olayların meydana gelmesinde kumar oynatılmasının rolü bulunmaktaydı (Akin, 2011, s. 280).

Bazı kahvehanelerin adeta birer kumarhaneye dönüşüp esas maksadı dışına çıkmasıyla alakalı Louis Sabuncu’nun hazırladığı rapor ilgi çekicidir. Diyarbakır doğumlu bir Maruni Papazı olan Louis Sabuncu, Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından sarayda tercüme kalemine alınmıştı. Saraydaki vazifesi, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça gazeteleri okuyup Osmanlı Devleti hakkında çıkan yazıları tercüme etmektir. Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti’ne karşı takip ettikleri siyaseti izah eden yazılar hazırlayan Sabuncu, saray hizmetinde iken Sultan II. Abdülhamid’le tarih sohbetleri de yapıyordu (Kuzu, 2007, s. 11-13). Louis Sabuncu, 1895 yılında kahvehanelerin, içinde bulunduğu vaziyet ve disiplin altına alınmaları hususunda bir rapor hazırlamıştı. Buna göre Ramazan ayında kapalı olması gereken bazı kahvehaneler bütün gün açık oldukları gibi “oruç yemek” ve “kumar oynamak” için serserilerin toplandıkları mekânlar haline gelmişti. Sabuncu, bu duruma, polis memurlarının gösterdiği müsamahanın sebep olduğunu belirtmektedir. Raporunda bilhassa Kasımpaşa’da bulunan

⁶ Fuhuş yapan erkeklerin önemli bir kısmını yabancı işçiler oluşturuyordu. Kendi halkından kadınların arkadaşlığından mahrum olan yabancı erkekler, başta Galata ve İzmir olmak üzere zengin liman bölgelerinde eğlence arıyordu (Christine Laidlaw, 2014, s. 207).

⁷ Galata ve Beyoğlu’nda çeşitli adlar altında işletilen dükkânlarda fuhuş yapıldığı bilinmektedir. Buralarda bilhassa küçük yaşta çocukların fuhuşa sürüklenmesi rahatsızlık yarattığından bunun önünün alınması için çaba sarf ediliyordu (BOA. ZB. 385 / 136; BOA. ZB. 385 / 146).

kahvehanelerin gece gündüz açık olduğuna dikkat çekilerek, buralarda para kazanma hırsı taşıyan acemilerin, uyanık kumarbazlar tarafından nasıl soyulduklarına vurgu yapılmaktadır. Öte yandan genel ahlaka aykırı fiillerin işlenip sabaha kadar çalgı çalınan tulumbacı kahvehanelerinin birçok suça ev sahipliği yaptığını belirten Sabuncu, pek sefil türkülerin söylenip zurna ve darbuka gibi çalgıların çalındığı kahvehanelerde bu tür uygulamaların yasaklanmasını ve saf insanların felaketine sebep olan kumarhanelerin kapatılmasını ısrarla önermektedir (BOA. Y. PRK. TKM. 34 / 15). Hakikaten bir kısım kahvehanede müşteriler ciddi sorunlarla karşı karşıya kalıyordu. Borcunun çok üzerinde hesap çıkarılan kimseler bunu vermek istemediklerinde ceplerinden zorla para alınıyor, ortaya çıkan arbedede yaralananlar ve hatta ölenler oluyordu. Bu nedenle devlet, dükkânların kapanma saatlerini öne alarak bu tip olayların bir nebze olsun önüne geçmeye çalışıyordu (BOA. ŞD. 2906 / 48).

Müskirat (Alkollü içecekler):

Çayın yaygınlaştığı Tanzimat dönemine kadar (Kuzucu, 2012b, s. 525) halka açık yerlerde içecek olarak genellikle kahve, rakı ve şarap tüketiliyordu. Müslüman kahvehanelerinde alkollü içeceklere müsaade edilmezken Rum ve Ermenilerin işlettiği kahvehanelere buldukları yere göre izin veriliyor ve dolayısıyla bu kahvehanelerle meyhaneler birbirleriyle benzerlik gösteriyordu (Georgeon, 1999, s. 57).

Bir mahalde müskirat yani alkollü içecek satılabilmesi için belli kaideler aranmaktaydı. Bir kere bu gibi yerlerin cami, tekke, medrese ve türbe gibi dini müesseselere en az 100 arşın mesafede olması gerekiyordu. Öte yandan gayrimüslimlerin nüfusu, toplam nüfus içerisinde yüzde beş veya daha az ise o mahallerde müskirat satışına izin verilmiyordu (BOA. DH. EUM. MTK. 80 / 65).

Alkollü içeceklerin satışı konusundaki uygulamalar, bilhassa dükkân sahipleri ve satıcılar tarafından şikâyet ediliyordu. Mesela Küçükpazar'da Kantarcılar Caddesi'nde bulunan bir kahvehane sahibi müskirat satışı için dilekçe vermişse de olumsuz cevap almıştı. Talebi uygun bulunmayan şahıs, ikinci kez dilekçe vererek aynı cadde üzerinde bulunan bir Yahudi'ye izin verildiğini, dolayısıyla talebinin yeniden değerlendirilmesini istemişti. Bunun üzerine tekrar inceleme yapılmış ve şahsın kahvehanesine 100 arşın mesafede iki caminin bulunduğu gerekçe gösterilerek yeniden olumsuz yanıt verilmişti (BOA. DH. EUM. AYŞ. 44 / 23). Yine benzer şekilde Bursa'da camiye yakın mahalde bulunan kahvehanesinde müskirat satışı yapmak isteyen bir Ermeni gerekli ruhsatı alamamıştı (BOA. BEO. 4288 / 321545).

Müskirat satışı için temel prensiplerin başında ilgili mahalde yaşayan Müslim ve gayrimüslim nüfus oranı gelmektedir. Bu orana bakılarak verilen olumlu veya olumsuz cevaplar ilk bakışta bir adaletsizlik varmış izlenimi uyandırır da kararların belirli kurallar dâhilinde olduğu görülmektedir. Zaten Müslüman ahali, yaşadıkları mahallede bu tip yerlerin bulunmasını arzu etmiyordu. Nitekim Aksaray'da Şerife isimli bir hanımın kahvehanesini kiralamış olan Kostantin adlı Rum, burada müskirat satmaya başlayınca mahalleli şikâyet dilekçesi vermiş ve Kostantin kahvehaneden çıkarılmıştı (BOA. A. MKT. NZD. 294 / 83).

1907 yılında kahvehanelerde müskirat satışına dair iki farklı karar incelendiğinde, meselenin kahvehanelerde içki satışıyla ilgili olmadığı, asıl meselenin içki satılan yerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Beyoğlu Dolapdere'de Bahçeli Han'da bulunan kahvehanede müskirat satışı için ruhsat talep edildiğinde zabıtaca herhangi bir mahzur olmadığı ifade edilerek gerekli izin verilirken (BOA. ZB. 375 / 115), Yedikule'de sur dışında bulunan bir kahvehane için olumsuz yanıt verilmişti (BOA. ZB. 374 / 35). Bu iki örnekte dikkate alınan unsur, içki satışı yapılacak olan mahallerde yaşayan insanların mensup oldukları dinler olmuştur. Zira Beyoğlu, büyük oranda gayrimüslimlerden oluşan bir nüfusa sahipken sur dışında, Yedikule'de nüfusun büyük bir kısmı Müslüman'dı ve dolayısıyla kahvehanelerde alkollü içecek satışına müsaade edilmemişti.

Esrar:

Kahvehanelere ilişkin gerek devlet gerekse ahali bakımından sorun teşkil eden meselelerden birisi de bu mekânlarda uyuşturucu madde kullanımı olmuştur. Belirli bölgelerde yoğunlaşan esrar ve afyon bağımlılarının devam ettiği kahvehaneler, her türden kahvehaneler içerisinde en sefil ve berbat olanlarıydı. Süleymaniye Camii karşısında yer alan kahvehaneler afyon müptelalarının gittiği yerlerdi. Her biri ancak 10-15 kişi alabilen bu kahvehaneler ağzına kadar tiryakilerle doluyordu (Abdülaziz Bey, 1995, s. 326).

Esrar kullanımından kaynaklanan sorunlar arttıkça ilgili kurumların çözüm üretmek için harekete geçtiği görülmektedir. 1863 yılında Tahtakale'de bir tiryaki, Mehmed Efendi'nin kahvehanesinde esrar içtikten sonra aniden rahatsızlanınca gerekli tedbirlerin alınması için derhal harekete geçilmişti. Uygulamaya sokulmak istenen ilk tedbir esrar satış ve kullanımının yasaklanması olmuştur. Bu vesile ile ilk olarak kahvehane işletmecileriyle görüşülerek bundan böyle dükkânlarında esrar satmamaları için kesin talimat verilmişti. Yapılan görüşmeler sırasında kahvehanecilerden bazıları elinde bulunan esrarı satmayıp kendilerinin içtiğini,

bazıları da ne satıcı ne de içici olduklarını, dükkânda bulunan esrarın emanet olduğunu belirtmişti (BOA. MVL. 856 / 55). Bu görüşmeler sırasında tüccar Cambaz Bedros adlı şahsın verdiği cevap meseleyi farklı bir boyuta taşımıştı. Zira esrar ticareti yapan Bedros, mevcut hukuk kuralları dâhilinde Mısır'dan getirttiği esrarın öşrünü ve gümrük vergisini veriyordu. Buna göre devlet, kurallara uygun bir şekilde vergilendirdiği bir malın satışından dolayı Bedros'u nasıl suçlayabilirdi (BOA. İ. MVL. 495 / 22414).

Mevcut durum esrarla ilgili yeni kararlar almayı gerektiriyordu. Öncelikle Bedros'un yaptığı gibi kolaylıkla alınıp satılmasına müsaade edilmemeliydi. Ancak bu kez de bir başka sorun ortaya çıkmıştı. Esrar, her ne kadar insan sağlığına zarar veren bir madde olsa da aynı zamanda ilaç mahiyetinde de kullanılıyordu. Bu nedenle Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine bir yazı yazılarak, bütünüyle yasaklanmak istenen esrarın insan sağlığına olumsuz tesirleri ve ilaç olarak kullanılması hususunda görüş istenmişti. Meclis-i Tıbbiyede yapılan tartışma neticesinde esrarın, hastaların tedavisinde kullanılan bir nebat olduğu için her eczanede bir miktar bulunması gerektiği belirtilmişti. Öte yandan keyif verici madde olarak kullanılmasının son derece olumsuz sonuçlar doğuracağı belirtilerek, kişinin cinnet geçirmesine kadar yol açabilecek bu maddenin eczaneler dışında satılması ve kullanılmasının kesinlikle yasaklanması tavsiye edilmişti. Meclis-i Tıbbiyeden gelen cevap sonrası 7 Eylül 1863 / 23 Rebiülevvel 1280 günü toplanan Meclis-i Vâlâ, eczaneler dışında esrar satışını yasaklamıştır. Buna göre kahvehane ve attar dükkânlarında esrar satanlar hapis ve para cezasına çarptırılacaktı. Meclis-i Vâlânın esrar satışı ve kullanımına getirdiği sınırlama ve yasak, padişaha arz edilmiş ve 5 Kasım 1863 / 23 Cemaziyevvel 1280 günü gerekli irade sadır olmuştu (BOA. İ. MVL. 495 / 22414).

1863 yılında yasaklanan esrarın, sonraki yıllarda da el altından alınıp satılarak kahvehanelerde kullanılmasına devam edilmiştir. Esrar içilen kahvehanelerde yasadışı işlere bulaşmış birçok kimse toplanıyor ve yeni suçlar işleniyordu. Bunun üzerine Zaptiye Nezareti bir genelge yayınlayarak esrar kullanımı yasak olduğu için bu türden kahvehanelere baskınlar yapıp gerekli cezaların verilmesini ve aynı zamanda ihmali görülen görevliler hakkında yasal işlem yapılmasını istemişti (BOA. ZB. 601 / 130). Nitekim bu dönemde kahvehanelere yönelik teftiş ve denetlemeler sırasında esrar satışı yaptığı tespit edilen yerler kapatıldığı gibi gerekli cezai işlemler de yapılmıştı (BOA. ZB. 347 / 134).

Sonuç:

Kahvehaneler, her ne kadar kahve içilen mekânlar olarak açılmış ise de zaman içerisinde birbirinden farklı amaçlarla kendi içlerinde ayrıışmışlardı. Bu yapısal farklılıklara ilişkin bir taraftan devlet nezdinde gerekli tedbirler alınırken diğer yandan da ahali, yeri geldikçe şikâyet dilekçeleri vererek rahatsızlığını dile getirmiştir.

İlk açılışından itibaren kahvehanelere yöneltilen eleştirilerin büyük kısmı kumarla ilişkilidir. Aslında kumar denilince ilk akla gelen iskambil kâğıtlarının, kahvehanelere girişi neredeyse XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başını bulmaktadır. Buna rağmen oldukça masum görünen satranç, tavla, dama ve daha sonraki dönemde bilardo gibi oyunların dahi kumar çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum hemen her oyunun kolaylıkla kumara dönüştürülmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla gerek devlet adamları gerekse ahali adeta birer kumarhane gibi çalışan kahvehanelerden rahatsızlık duymuş ve buna ilişkin gerekli girişimlerde bulunmuştur.

Kahvehanelere ilişkin ortaya çıkan rahatsızlıklardan birisi de buralarda alkollü içecek satışına ilişkindir. Aslında müskirat (alkollü içecek) satışı ve kullanımına mahsus meyhaneler vardı ve insanlar buraları kullanıyordu. Buna rağmen meyhanelerden başka, talepte bulunan birçok kahvehane işletmecisine de müskirat satışı için ruhsat verilmiştir. Esasında meyhane açabilmenin çeşitli kısıtları vardı. İsteyen istediği yerde meyhane açamazdı. Bunun için meyhane açılmak istenen yerdeki nüfusun hangi oranda Müslüman olduğuna bakıldığı gibi çevrede bulunan dini yapılara olan uzaklık da dikkate alınırđı. Gerekli şartları taşıyan yerlerde yani Müslüman ahali için mahzuru olmayan mahallerde kahvehanelerde müskirat satışına izin verilirdi. Bunun dışında ruhsatsız olarak müskirat satan yerler ahalinin şikâyeti ile kapatılıyor veya ruhsat talep edenlere izin verilmiyordu. Meyhane açılması veya kahvehanelerde müskirat satışına ruhsat verilmesi mevcut nizamnameler çerçevesinde birbirinden bağımsız değerlendirildiğinden özellikle talebi reddedilen kişilerin eleştirileriyle karşılaşılıyordu. Zira kutsal yapılara olması gerekenden daha yakın olduğu için olumsuz yanıt alan kimse, aynı cadde üzerinde olmasına rağmen ruhsat almayı başarmış kimseleri örnek göstererek adaletsizlikten yakınabiliyordu. Oysa ruhsat almış olan diğer dükkân nizamnamelerde belirtilen 100 arşınlık mesafenin dışında kaldığından ruhsatını kolaylıkla alabilmiştir.

Kahvehane türleri içerisinde belki de en masumu adeta cami teşkilatının bir parçası haline gelen kahvehanelerdi. İmam ve müezzinlerin de sık sık gittiği camiye yakın bu

kahvehaneler özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren yayınladıkları müzik nedeniyle şikâyetlere konu olmuştur. Bilhassa namaz esnasında yüksek sesle çalınan gramofon cemaati rahatsız ediyordu. Öte yandan sokaklarda geçişi zorlaştıran masa ve sandalyeler bir başka rahatsızlık nedenini oluşturmaktadır. İçki ve kumarın dışında bazı kahvehanelerde esrar kullanılıyordu. Bu durum gerek devlet ve gerekse ahali tarafından rahatsız edici bulunduğu icap eden çareler üretilmeye çalışılıyordu.

Sonuç olarak kahvehaneleri toplum nazarında itibarsızlaştıran temel etkenin bu mekân içerisinde gerçekleştirilen fiiller olduğu görülmektedir. Zira ortaya konan şikâyetlere bakıldığında insanlar, kahve içildiği için hiçbir kahvehaneden rahatsızlık duymamıştı. Esas rahatsızlık, maksadın dışına çıkıldığında oluşuyordu. Birbirinden çok farklı işlevlere ev sahipliği yapan bir mekânın tek bir isimle tanınıyor olması sorunun temelinde yatan esas etkendi. Zira “kahvehane” olarak adlandırılan bu mekânların aynı zamanda birer kumarhane, meyhane, umumhane ve gece kulübü gibi çalıştırılması, tepkinin ve şikâyetlerin asıl sebebinin oluşturmaktadır. Zira sonraki dönemde bütün bu işlevler başlı başına farklı birer mekâna dönüşünce kahvehanelere yönelik tepkiler büyük oranda ortadan kalkmıştır.

Kaynaklar:

Arşiv belgeleri:

Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) (Belge numaraları metin içerisinde verilmiştir).

Cevdet Zaptiye Belgeleri (C. ZB).

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemi Belgeleri (DH. EUM. AYŞ).

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kısım-i Adli Kalemi Belgeleri (DH. EUM. KDL).

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi Belgeleri (DH. EUM. THR).

Dâhiliye Nezâreti Muhaberât ve Tensikât Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. MTK).

Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (BOA. DH. MUI).

İradeler Meclis-i Vâlâ (İ. MVL).

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF. MKT).

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL).

Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri (A. AMD).

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. MVL).

Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. NZD).

Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD).

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti Belgeleri (Y. PRK. BŞK).

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Belgeleri (Y. PRK. TKM).

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı Belgeleri (Y. PRK. ZB).

Zaptiye Nezâreti Belgeleri (ZB).

Kitap ve makaleler:

Abdülaziz Bey, (1995). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri II*. (Yaayına haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme (klasik Türk edebiyatında kahve)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ahmet R. (1935). *On altıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591)*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Akın, N. (2011). *19. Yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Arendonk, C. (1977). Kahve. (6)95-100.

Ayvazoğlu, B. (2012). *Kahveniz nasıl olsun? Türk kahvesinin kültür tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Balıkhane Nazırı Ali R. (ty.). *Bir zamanlar İstanbul*. (yayımlayan Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Besim Ö. (1888). *Mükeyyifât ve müskirât'dan Afyon, kahve, çay, esrar*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Beyhan, M. A. (1999). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı üzerine bazı düşünceler 'vak'a-yı hayriyye. (Editör Güler Eren), 258-272.

Bostan, İdris, (2001). "Kahve", *Dia*, 24: 202-205.

Çaksu, A. (2010). 18. Yüzyıl sonu İstanbul yeniçeri kahvehaneleri, ;Osmanlı kahvehaneleri, mekân, sosyalleşme, iktidarä. (Editör Ahmet Yaşar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 85-98.

Demir, E. (2012). *Kahve – Mistik bir lezzetin küresel bir tutkuya dönüşümünün kısa tarihçesi, Türk kahvesi kitabı*. (Editör Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi, 3-24.

Doğanay, H.-Ogün, C. (2012). *Tarım coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.

Düzdağ, E. (2012). *Kanuni devri şeyhülislâmı Ebussuud Efendi fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Ebüzziya, T. (1330). "Kahvehaneler" *mecmua-yı ebüzziya*, (31)15-21.

Engin, V. (2013). *Asayiş Sultan Abdülhamid'in iç güvenlik politikası*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Erdoğan, M. (1968). *Osmanlı Devri 'nde Anadolu camilerinde restorasyon faaliyetleri*. *Vakıflar Dergisi*, 7: 149-205.
- Georgeon, F. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul kahvehaneleri, Doğu'da kahve ve kahvehaneler*. (Editör Hélène Desmet-Grégoire, François Georgeon, çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 43-85.
- Göğüş, A. C. (2012). *Kahvehanelerde oynana oyunlar, Türk kahvesi kitabı*. (Editör Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi, 363-370.
- Heise, H. (2001). *Kahve ve kahvehane* (çev. Mustafa Tüzel). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Işın, E. (1994). "Kahvehaneler", *dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi IV*. 386-392.
- İbrahim P. (1283). *Tarih-I Peçevî I*, İstanbul: Matbaa-İ Âmire.
- Kâtib Ç. (1280). *Mizanü'l-hakk fî ihtiyârî'l-ahakk*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- Kaygılı, O. C. (1937). *İstanbul'da semaî kahveleri ve meydan şairleri*. İstanbul: Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve kamuoyu osmanlı modernleşme sürecinde 'havadis jurnalleri' (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kırlı, C. (2010). *Kahvehaneler: 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda kamuoyu, osmanlı kahvehaneleri, mekân, sosyalleşme, iktidar*. (Editör Ahmet Yaşar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 99-122.
- Koçu, R. E. (2003). *Tarihte İstanbul Esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kömeçoğlu, U. (2010). *Homo Ludens ve Homo Sapiens arasında kamusal ve toplumsal: Osmanlı kahvehaneleri, Osmanlı kahvehaneleri, mekân, sosyalleşme, iktidar*. (Editör Ahmet Yaşar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 49-84.
- Kuzu, M. (2007). *Yıldız Sarayı'nda bir papaz Sabuncuzade Louis Alberi*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Kuzucu, K. (2012). *Bin yılın çayı Osmanlı'da çay ve çayhane kültürü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kuzucu, K. (2012). *Kahvehaneden kiraathaneye geçiş ve ilk kiraathaneler, Türk kahvesi kitabı*. (Editör Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi, 161-208.
- Laidlaw, C. (2014). *Levant'taki İngilizler: 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla ticaret ve siyaset* (çev. Hakan Abacı). İstanbul: Alfa Tarih.
- Naîmâ M. E. (2007). *Târih-i na'imâ (ravzatü'l-hüseyn fî hulâsati ahbârî'l-hâfikayn) II*, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: Ttk.
- Nazır, B. (2011). *Dersaadet'te ticaret*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Özkoçak, S. A. (2010). *Kamusal alanın üretim sürecinde erken modern İstanbul kahvehaneleri, Osmanlı kahvehaneleri, mekân, sosyalleşme, iktidar*. (Editör Ahmet Yaşar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 17-35.

- Öztürk, S. (2005). *Cumhuriyet Türkiyesinde kahvehane ve iktidar (1930-1945)*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Salakıdı, G. (2011). 17. Yüzyılda yenişehir-i fenârli akçelizâde El-Hac Ahmed Ağa'nın nakit vakfı ve şehirdeki meşhur mevlevihane. *Vakıflar Dergisi*, (35)61-79.
- Sankır, H. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusalılığın oluşumu sürecinde kahvehanelerin rolü üzerine sosyolojik bir değerlendirme, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13)185-210.
- Saraçgil, A. (1999). *Kahve'nin İstanbul'a girişi (16. Ve 17. Yüzyıllar)*, *Doğu'da kahve ve kahvehaneler*. (Editör Héléne Desmet-Grégoire, François Georgeon, çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 27-41.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1998). Bir belge yerel yönetim metinleri (XIII) şehremaneti çavuşları hakkında nizamname", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7 (2) 133-137.
- Sokaklara Dair Nizamname*. (1289). *Düstür*, cüz-i sâni, matbaa-i amire. 478-490.
- Solakzâde, (1297). *Târih*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Sökmen, C. (2011). *Aydınların iletişim ortamı olarak eski İstanbul kahvehaneleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şeker, M. (1997). *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve mevâ'idü'n-nefâis fi-kavâ'idü'l-mecâlis*, Ankara: Ttk.
- Tatal, O. (2014). Kırk yıllık hatırın iletişim mekânı olarak kahvehaneler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (14)3, 151-166.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ünver, S. (1962). Türkiye'de kahve ve kahvehaneler, *Türk Etnografya Dergisi*, 39-84.
- Yaman, T. M. (2011). *Türkiye'de kahve ve kahvehaneler, ehlikeyfin kitabı*. (haz. Fatih Tığlı), İstanbul: Kitabevi, 3-29.
- Yaşar, A. (2010). *Külliyen ref'ten 'ibreten li'l ğayr'e: erken modern Osmanlı'da kahvehane yasaklamaları Osmanlı kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar*. (Editör Ahmet Yaşar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 37-47.
- Zılfi, M. C. (1999). Kadızâdeliler: onyedinci yüzyıl İstanbul'unda dinde ihya hareketleri. *Türkiye Günlüğü*, (58)65-79.